

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

12
1915

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ ★

BAS. N. GRÉGORIADÈS

E.Υ.Δ. Μ.Σ. Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

† ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΣΑΘΑΣ

Τῇ 12 Μαΐου τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀπέθανεν ἐν Παρισίοις ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας, οὗ γνωστότατον εἶνε ἀπὸ μακρῶν ἔτων τὸ ὄνομα εἰς ἀπαντὰς τοὺς πρὸ ἡμῶν ἀσχολουμένους περὶ τὴν μεσοχρόνιον ἡμῶν ἱστορίαν καὶ λογοτεχνίαν. Ἐκ Γαλαξειδίου ὀρμώμενος, ἐγεννήθη, ἐν Ἀθήναις τῇ 1842, καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων κατετάχθη εἰς τὴν ἱατρικὴν σχολὴν τοῦ Ἐθνικοῦ πανεπιστημίου, ὅτε ἢ εὐτυχῆς ἐν τῇ κατὰ τὸ πάτριον Γαλαξειδίον διαλελυμένη καὶ ἡρειπωμένη μονῇ τοῦ Σωτήρος εὑρεσις χειρογράφου περιέχοντος τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀμφίσσης, τῆς Ναυπάκτου, τοῦ Γαλαξειδίου, τοῦ Λοιδορικοῦ καὶ τῶν περιχώρων ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος μ. Χ. μέχρι τοῦ 1670 ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀφορμὴν νὰ τραπῆ εἰς τὴν μελέτην τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. Πρώτη δ' αὐτοῦ τοιαύτη δημοσίευσίς ὑπῆρξε τῇ 1865 τὸ Χρονικὸν Γαλαξειδίου, ἐν ᾧ τῶν τριάκοντα καὶ μόνων σελίδων τοῦ εὑρεθέντος ὑπ' αὐτοῦ χειρογράφου προέταξε μακρὸν ἐκ σελίδων 190 πρόλογον, ἐν ᾧ ἐπραγματεύθη τὰ κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς ἰδίας πατρίδος καὶ τῶν παρακειμένων πόλεων μετὰ πολυμαθείας ζηλευτῆς καὶ οὐκ ἀνευ μεθόδου, σπανίας εἰς αὐτοδίδακτον, τέως περὶ ἀλλότρια σπουδάζοντα. Ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου ἐδημοσιεύθη μελέτη τοῦ ἐμοῦ πατρὸς «Περὶ ἀνεκδότων νομισμάτων τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Σαλώνων» μετὰ λιθογραφικοῦ πίνακος καὶ συμπληρώματος τοῦ ἐν Königsberg τῆς Πρωσίας γνωστοῦ καθηγητοῦ καὶ μεσαιωνοδίφου Καρόλου Χόπφ περὶ τῶν ἐν Σαλώνοις Γάλλων δυναστῶν. Τούτων ὁ ἐμὸς πατήρ δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συνεχῶς καὶ κατ' ἐπανάληψιν ἐπιδεικνύων τὴν πρὸς τὸν Σάθαν μεγάλην στοργὴν καὶ προστασίαν, ἧς καὶ παρ' ἄλλων ἠξιώθη, μάλιστα δὲ τοῦ πολιτευτοῦ καὶ πολλάκις ὑπουργοῦ Κωνσταντῖνου Λομβάρδου καὶ τῶν ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Νικολάου Μαυροκορδάτου.

Ἡ ἐκδοσίς τοῦ Χρονικοῦ τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία διηγήσεως ἔκτοτε ἀσχολίας τοῦ Σάθα περὶ τὰς μεσαιωνικὰς μελέτας. Τὸ αὐτὸ ἔτος 1865 ἐξεδίδετο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ «Χρυσάλλιδι» καὶ ἐν χωριστῇ

τεύχει ἢ ἀξιόλογος μονογραφία ἢ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν «Ἡ κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα ἐπανάστασις τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς» καὶ ἡ πραγματεία «Ἰωσήφ Νάξης, ὁ βασιλεὺς τῆς Νάξου καὶ τῶν Κυκλάδων, ἐν ᾧ διέλαβε τὰ κατὰ τὸν Ἑβραῖον ἐκείνον μεσοθῆτος τοῦ δεκάτου αἰῶνος δοθῆκα, καὶ οὐχὶ βασιλεὺς, τοῦ δουκάτου τοῦ Αἰγαίου, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς προγενεστέρας μελέτας τοῦ Carmoly καὶ τοῦ Levy, μεθ' οὓς ἔγραψαν περὶ τοῦ Νάξη καὶ ὁ Χόπφ καὶ ὁ Ουίλλιαμ Μίλλερ. Ἐπ' ἰσησ δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος ἔγραψεν ὁ Σάθας ἐν τῇ «Χρυσκλίιδι» καὶ τὴν πραγματείαν «Γεώργιος ὁ Σχολάριος καὶ οἱ Νεοπλατωνικοὶ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος», ἧς, καίπερ ἔκτισ' ἀπρὸς χρωθῆσαις ἕνεκα τῶν νεωτέρων περὶ τοῦ πετριάρχου ἐκείνου μελετῶν, ἐδείκνυε τὸν ἀρχόμενον ζήλον τοῦ Σάθα περὶ τὴν μελέτην τῆς βυζαντιακῆς καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Καὶ πράγματι μετὰ δύο ἔτη, τῇ 7 Μαρτίου 1867, ἐδραβεύετο ἐν τῇ Ῥοδῶκανακείῳ φιλολογικῷ διαγωνισμῷ καὶ ἐξεδίδοτο τὸ ἐπόμενον ἔτος ἡ «Νεοελληνικὴ φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν ταῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας μέχρι τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821)». Καὶ δὲν ἔλειπον μὲν σποραδικαὶ προσεργασίαι, οἷα ἰδίως ἡ ἀκόμη τότε ἐν χειρογράφῳ σωζομένη «Νέα Ἑλλάς» τοῦ Ζαβίρα, ἐξ ἧς πολὺ ὕλικόν ἦν τληπεν ὁ Σάθας, ἀλλ' ὑπῆρξεν ὁμῶς ὁ πρῶτος ἐν τῷ συνόλῳ πραγματευθεὶς τὸ ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου προκηρυχθέν ζήτημα. Θέμα οὕτως εὐρὺ δὲν ἦτο δυνατόν, ὡς εἰκός, εὐθύς καὶ διὰ μιᾶς νὰ τύχη τελείας ἐξετάσεως. Οὐτε λάθη ἔλειπον οὔτε κενὰ, ἀναγκαῖα δὲ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εὐκόλος ἐνίστε ἀπέβαιναν ἢ ἐπανόρθωσις τῶν πεπλανημένων καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν ἑλλειπόντων. Τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ἀνέλαβον ἄλλοι τε πολλάκις καὶ μάλιστα ὁ Ἀνδρόνικος Δημητρακόπουλος διὰ δύο συγγραφῶν, ἐν αἷς πολλὰ μὲν κατέλεξε χρήσιμα καὶ σοφά, ἀλλὰ καὶ ἐμπάθειαν πολλὴν ἀπέδειξεν, ἀνάρμοστον εἰς λόγιον καὶ μάλιστα λειτουργὸν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκτοτε ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία διὰ πλείστων ὄσων μονογραφιῶν νεωτέρων λογίων καὶ διὰ τῆς δημοσιεύσεως καταλόγων χειρογράφων, δι' ὧν ἐγνώσθησαν νέοι Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ γνωστῶν πρότερον νέοι ἀγνοούμενοι συγγραφῆαι, ἐμελετήθη εὐρύτερον καὶ ἐγνώσθη ἀκριδέστερον· ἀλλ' οὐχ ἦτοκ, καίτοι παρῆλθον σχεδὸν πενήκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἔργου τοῦ Σάθα, δυνάμεθα νὰ εἰπῶμεν, ὅτι τοῦτο μέχρι τῆς ἀπαραιτήτου συγγραφῆς νέου ἔργου ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε χρησιμώτατον βιβλίον καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἢ βάσις πάσης σχετικῆς ἐργασίας. Τῆς συγγραφῆς

δὲ ταύτης, ἣτις βάσιν ἔχει βιβλιογραφικὴν, συμπλήρωμα ὑπῆρξε τὸ Παράρτημα Νεοελληνικῆς φιλολογίας» (1870), ἐν ᾧ ἐπραγματοεύθη τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης.

Ἀνάλογον δὲ θέσιν ἐπέχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν ἱστορικῇ ἐρευνῇ ἢ ἐν ἔτει 1869 δημοσιευθεῖσα «Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς», ἣτις παρὰ τὰς ἑκτατὲ γενομένας συμπληρώσεις καὶ ἐπανορθώσεις ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε ἡ μόνη ἐνιστάς περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τοῦ τουρκοκρατουμένου ἔθνους συγγραφή.

Ἦδη δὲ πρότερον, τῷ 1867, εἶχεν ἐκδώσει ὁ Σάθας εἰς δύο τόμους τὰ «Ἑλληνικὰ ἀνεκδότα περισυναχθέντα καὶ ἐκδιδόμενα κατ' ἐγκρίσιν τῆς Βουλῆς ἐθνικῆ δαπάνῃ».

Ἄλλ' ἡ κυρία δράσις τοῦ Σάθα ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ 1870. Ἡ μέχρι ἐκείνου τοῦ χρόνου εὐδοκίμησις αὐτοῦ καὶ τὸ ἀρχόμενον ἐνδιαφέρον τῶν λογιωτέρων περὶ τῶν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μουστοξύδου παραμεληθεισῶν μεσαιωνικῶν σπουδῶν προεκάλεσεν τὴν ὑπ' ἀνδρῶν οἰοῦντων ὅτι Κωνσταντῖνος Λομβάρδος, οἱ ἀδελφοὶ Μαυροκορδάτοι καὶ ἄλλοι ὑποστήριξιν τοῦ Σάθα. Οὕτως ὁ ἐρευνητὴς ἐκεῖνος εἶπερ τις καὶ ἄλλος τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικῶν ἐργατῶν ἔτυχε τῆς γενναίας ἐπικουρίας τῆς τε πολιτείας καὶ εὐπόρων προστατῶν. Χάριν τῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιεύσεων αὐτοῦ ἀνεγράφησαν ἐν τοῖς προϋπολογισμοῖς τῶν ἐτῶν 1870-1888 καὶ σποράδην κατόπιν περὶ τὰς ἑκατὸν τεσσαράκοντα χιλιάδες δραχμῶν¹, εἰς ἃς προσετέθησαν αἱ πρὸ τριῶν ἐτῶν χάριν ἀγορᾶς τῆς βιβλιοθήκης αὐτοῦ ψηφισθεῖσαι ὑπὸ τῆς Βουλῆς εἰκοσιπεντακισχίλια δραχμαί.

Ὁ Σάθας ὡς ἀπαρχὴν τῆς ἀποστολῆς «πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἀποκειμένων ἀνεκδότων μνημείων τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἑλληνικῆς ἱστορίας» ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς παιδείας τῇ 1 Ἰανουαρίῳ 1872 ἔκθεσιν, ἐκδοθεῖσαν τύποις τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν Βενετίᾳ. Ἐν ταύτῃ γίνεται λόγος περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρνητικῶν μᾶλλον ἐνεργειῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν ἐν Βιέννῃ καὶ Βενετίᾳ ἰδίως ἐργασιῶν. Ποιεῖται δὲ λόγος καὶ περὶ τοῦ τραπεζουντιοῦ χειρογράφου τοῦ Ἀκριτά, ὅπερ ἐξέδωκεν εἰτα τῷ 1875 ἐν Παρισίοις μετὰ τοῦ Legrand. Ἦδη ἐν τῇ ἐκθέσει ἐκεῖνη καταφαίνεται ἡ σημασία, ἣν ὁ Σάθας ἀπέδωκεν εἰς τὴν Μαρξιαγὴν βιβλιοθήκην καὶ τὰρχεῖα τῆς Βενετίας. Καὶ εἶχον μὲν ἤδη πρὸ αὐτοῦ ἐργασθῆ ἐν αὐταῖς ἄλλοι Ἕλληνες ἐρευνηταί, ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος,

¹ Σπυρ. Π. Λάμπρου Μικτὰὶ σελίδες σ. 47.

ὁ Ἑρμάννος Λούντζης, ὁ Παναγιώτης Χιώτης¹, ἀλλὰ πᾶντας τοὺς προτέρους ἐκείνους ἐρευνητὰς παρηθοκίμησεν ὁ Σάθας. Ὁρθῶς δὲ ποιῶν ἐγκατεστάθη ἐν Βενετία χάριν τῆς εὐρυτέρας ἐρεύνης τῆς Μαρκεσιανῆς καὶ τῶν ἀρχείων καὶ τῆς ἐπὶ μέρους ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἐκτυπώσεως ἀνεκδότων κειμένων. Κυριώτατος δὲ καρπὸς τῆς ἐν Βενετία ἐργασίας αὐτοῦ εἶνε ἡ Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, συνισταμένη ἐξ ἑπτὰ τόμων, τυπωθέντων μεταξὺ τοῦ 1872 καὶ 1894 ἐν Βενετία, Παρισίοις καὶ Ἀθήναις, καὶ τὰ Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας (Monumenta historiae hellenicae. — Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge), ἐκδοθέντα ἐν ἑννέα τόμοις ἐν Παρισίοις ἀπὸ τοῦ 1880 μέχρι τοῦ 1890. Πλὴν δὲ τῶν ἔργων τούτων ἐξέδωκε τὰς Ἱστορικὰς διατριβὰς (ἐν Ἀθήναις 1870), τὸ Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' (ἐν Ἀθήναις 1870), τὸ Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ἤτοι εἰσαγωγὴν εἰς τὸ Κρητικὸν θέατρον (ἐν Βενετία 1878), τὸ Κρητικὸν θέατρον ἢ συλλογὴν ἀνεκδότων καὶ ἀγνώστων δραμάτων (ἐν Βενετία 1879), τὸ βιβλίον *Vies des saints Allemands de l'église de Chypre* (ἐν Γενεύῃ 1884), τὴν ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Ἑστίας ἀνατυπωθεῖσαν τῷ 1885 μονογραφίαν «Ἕλληνας στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς τακτικῆς» καὶ ἄλλα τινὰ μικρότερα ἔργα.

Αἱ ἀνωτέρω ἀναγραφεῖσαι συγγραφαὶ καὶ ἐκδόσεις τοῦ Σάθα ἀρκουσίην, ὅπως παράσχωσιν ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς ἀκατακινήτου αὐτοῦ φιλοπονίας. Οὐχὶ ἀτόπως ἐπωνομάσθη χαλκέντερος. Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν, ὅτι οἰκονομικαὶ περιπέτειαι, πάθησις τῶν ὀφθαλμῶν, ἡ παύσις τῆς κυβερνητικῆς χορηγίας καὶ ἄλλαι στενοχωρίαι ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐλαττώσῃ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσιπενταετίαν τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ εἰς ἐλάχιστον μέτρον μέχρι σχεδὸν ἀργίας, τὸ κυριώτατον ἐπιστημονικὸν στάδιον τοῦ Σάθα περιορίζεται μάλιστα εἰς μίαν εἰκοσαετίαν, καὶ εἶνε θαυμαστὴ ἀληθῶς ἡ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τοῦ χρόνου ἐργασία αὐτοῦ.

Θάπηταιτο μακρὸς λόγος, ὅπως ἀναλυτικώτερον ἐκτεθῶσιν αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ Σάθα ὑπὲρ προαγωγῆς τῶν γνώσεων ἡμῶν περὶ τῆς μεσοχρονίου ἱστορίας τοῦ ἔθνους καὶ καταλεχθῶσι λεπτομερῶς αἱ ἀνέκδοτοι πηγαι ἅς ἀνέφξεν εἰς τοὺς ἐρευνητὰς. Ἄρκει ἡ μνησὶς τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ Ἀκρίτα ἔπους, τῆς χρονογραφίας τοῦ Μεγάλου Ψελλ-

¹ Σκυρ. Π. Λάμπρου Ἱστορικὰ μελετήματα. Ἐν Ἀθήναις, 1884 σ. 175 κ. ἔ.

λοῦ, τῶν Ἀσσιζῶν, τῶν κυπριακῶν χρονικῶν τοῦ Βουτρωνίου καὶ τοῦ Μαχαιρᾶ, ὅπερ μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ἐπανεξεδόθη ὑπ' αὐτοῦ κοινῇ μετὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Miller, τοῦ ποιήματος τοῦ Τζάνε Κορωναίου περὶ τῶν ἀνδραγαθιμῶν τοῦ Μερκουρίου Μπούα, τοῦ Θρήνου εἰς Κρήτην τοῦ Ἀθανασίου Σαληροῦ, τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Καίσαριου Δαπόντε, τῶν σπουδαίων ἐγγράφων τοῦ Ἱερεμίου Β', τοῦ πλουσίου ὕλικου περὶ τῶν Στρατιωτῶν καὶ τῆς σχετικῆς πρὸς αὐτοὺς λογοτεχνίας, τῶν πολυτιμοτάτων καὶ ἀφθονωτάτων ἐγγράφων, ἅτινα ἐξέδωκεν ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας ἐν τοῖς Μνημείοις, ἵνα καταλάβῃ ὁ Σάβας αὐτόχρημα ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ πινακοθήκῃ τῶν ἐρευνητῶν τῆς πατρῴου ἱστορίας. Δὲν παρέδωκε μόνον θησαυρὸν πηγῶν εἰς τοὺς σύγχρονους καὶ τοὺς ἐπιγενεστέρους, ἀλλ' οὐχ ἥττον γόνιμος καὶ εὐεργετικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ παρόρμησις ἣ ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ προσελθοῦσα πρὸς ἐξέτασιν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας καὶ ἐξερεῖνῃσιν τῶν θησαυροφυλακίων, ἐν οἷς ἀπόκεινται αἱ πηγαί.

Ὁ δὲ θαυμασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη, ἣν ὀφείλομεν εἰς τὸν Σάβαν διὰ τὰς μεγάλας αὐτοῦ ταύτας ὑπηρεσίας, δὲν ἐλαττοῦται βεβαίως ἐκ γενικῶν τινων παρατηρήσεων περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, εἰς ἃς ὀφείλομεν νὰ προσδῶμεν, ὅπως καθορίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ θέσιν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρευνῇ. Καὶ δὴ πρῶτον πρέπει νὰ κρίνωμεν τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς ἐκδότου κειμένων. Καὶ ὀλιγώτερος μὲν ὁ λόγος περὶ τῶν ἀλλογλώσσεων ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς Βενετίας μνημείων, προσερχομένων, καθ' ἃ πολλὰκις γίνεται, ἐξ ἀντιγράφων ἀνατιθεμένων εἰς ἐμμίσθους ἀντιγραφεῖς. Τὴν τυχὸν ἀνεπιστάσιαν αὐτῶν, ἣτις ἦγαγεν εἰς ἐπικρίσεις τῶν πρώτων τόμων τῶν Μνημείων, ἠλάττωσε μέγανως ἡ προϋόντος τοῦ χρόνου συναντίληψις τῆς διευθύνσεως τοῦ ἀρχείου. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὰ ἐλληνικά κείμενα ὁ Σάβας ἔνεκα τῆς αὐτομαθείας αὐτοῦ καὶ ἀνεπαρκούς φιλολογικῆς παιδεύσεως δὲν ἐξέδωκε πάντοτε αὐτὰ, τοῦλάχιστον τὰ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ γεγραμμένα, μετὰ τῆς ἐφετῆς ἀκριβείας. Ἡ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Πανταζίδου ἐπίκρισις τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ Ψελλοῦ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν βυζαντιακῶν κειμένων τοῦ Methuen, ἐν ἣ σχεδὸν οὐδὲν ἄλλο ἐπραξεν ὁ Σάβας ἢ νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἀνεπαρκῶς ἐκδοδομένον κείμενον τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐν τῇ Μεσαιωνικῇ βιβλιοθήκῃ, ἠδύνατο, καθ' ἃ ἐκ πείρας γνωσκόμεν ἀντιβαλόντες πρὸς τοὺς κώδικας κείμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Σάβα, νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὸ ὅλον αὐτοῦ ἔργον ὡς ἐκδότου.

Τὸ δ' ἐπίπεδόν τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τὸ μαρτυρούμενον ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Σάβα ὡς ἐκδότου διαπιστοῦται καὶ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ὡς

ιστορικού. Τὸ πρᾶτολμον καὶ ἐν μέρει ἀμεθοδὸν αὐτοῦ ἀποδεικνύουσι πολλοὶ τῶν προλόγων τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ καὶ τῶν Μνημείων. Ὁ κ. Πολίτης κατέδειξε τοιαύτην ἀμεθοδίαν ζητήσεως ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ Σάθα *La tradition hellénique et la légende de Phidias, de Praxitèle et de la fille d'Hippocrate au moyen âge* (Ἐν Παρισίοις, 1883)¹. Καὶ ἄλλοι δ' ἐρευνῆται ἀντεπεξήλθον πρὸς ἐρεύνας ἢ θεωρίας τοῦ Σάθα. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ ἀντικρούσεως ὀρισμένων αὐτοῦ μελετῶν ἢ ἐπανορθώσεως μερικῶν σφαλμάτων, εἴα ἢ παραγωγή τῆς μεμικρυνημένης σλαδικῆς καταλήξεως *ow* (*oða*) ἐν νεοελληνικαῖς τοπωνυμίαις ἐκ τοῦ σπαρτιατικοῦ ὀρθά, πολλὰ ἐτυμολογίαι παράδοχοι καὶ τελείως ἀπαράδεκτοι, ἢ ἐντελής παρανόησις ἢ καὶ διαστρόφη χωρίων συγγραφέων. Ὅλη ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ περὶ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς σλαδικῆς θεωρίας τοῦ Φαλλμεράγερ διὰ θεωρίας ἀλθαικῆς ἐν τῇ προλόγῳ τοῦ πρώτου τόμου τῶν Μνημείων, τὸ πλεῖστον τοῦ Βυζαντινοῦ θεάτρου, αὐτῇ ἢ βάσις καὶ τὸ πλεῖστον τῶν καθ' ἕκαστα τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸν τῆς Μεσαιωνικῆς βιβλιοθήκης ἑβδομον τόμον, ἣν καὶ ἔβλεπε εἰσέδωκεν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀθῆναι καὶ Βυζάντιον», διὰ νὰ αναφέρωμεν ταῦτα μόνα τὰ παραδείγματα, δεικνύουσι καταφανῶς τὴν ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ νέου καὶ πρωτοφανοῦς σύγχυσιν ἀμεθοδίας καὶ ππρακεκινδυνευμένων εἰκασίων.

Ἐνεκα τῶν μεθοδικῶν τούτων ἀμρτάδων περιορίζεται ἱκανῶς ἡ σημασία τοῦ ἄλλως κολοσσικοῦ ἔργου τοῦ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ. Ἀλλὰ ταῦτα λέγοντες οὐδαμῶς διανοοῦμεθα νὰ καταδιδάσωμεν τὸν ἀφ' ἡμῶν μεταστάντα ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ στυλοβάτου, ὅπου ἀνεδίδασεν αὐτὸν ἢ συνείδησις τῶν πολλῶν. Τὸ ἐπράξαμεν μόνον διὰ νὰ σαφηνίσωμεν τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῷ θέσιν ἐν τῇ φιλολογικῇ καὶ ἱστορικῇ ἐρεύνη καὶ διὰ νὰ καταστήσωμεν προσηκτικοὺς τοὺς νεωτέρους ἐν τῇ χρήσει τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ ἐκείνων, ὧν τὰ πορίσματα εἶνε αὐτόχρημα λελανθασμένα ἢ ἐπισφαλῆ, ἐπειδὴ ἄλλως τὸ ἔργον αὐτοῦ εἶνε μόνιμον καὶ δὲν θὰ παύσωμεν ἀνατρέχοντες εἰς τὰς συγγραφάς αὐτοῦ ὡς εἰς ἀείρου πηγὴν γνώσεων περὶ τῆς μεσοχρονίου καὶ ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας.

¹ Ν. Γ. Πολίτου «Ἑλληνικοὶ μεσαιωνικοὶ μῦθοι περὶ Φειδίου, Πραξιτέλους καὶ Ἴπποκράτους» ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας Τόμ. Α', 1883, σ. 77 κ. ἔ.